

Subjektivní podmíněnost poznání nemusí ústít do subjektivismu

Roman Cardal

23. januára 2024 ✚ Spoločnosť ✚ CZ, Filozofia

Zásada umírněného realizmu

Každá filozofie a každá teologie, stejně jako i každý soubor vědeckých poznatků, se opírají o *určité zásady*, které se nacházejí v jejich základech. V myšlení Tomáše Akvinského, ať se jedná o jeho rozměr filozofický nebo teologický, je uplatňován princip *quidquid recipitur, ad modum recipientis recipitur* (cokoli je přijímáno, je přijímáno na způsob přijímacího).

Tato zásada má v tomizmu naprosto klíčový význam především v teorii poznání, protože je výrazem vědomí, že poznávané skutečnosti získávají v myšlení *jiné charakteristiky*, než jakými se vyznačují v sobě samých. Jinými slovy řečeno, poznávající subjekt kontaktuje realitu a převádí ji z její *objektové situace* do *podmínek*, které jsou typické *pro subjekt*. To znamená, že subjekt svým poznáním výrazně *podmiňuje* skutečnosti, které poznává.

Ilustračný obrázok, *Mikrokosmos = Parvvs mvndvs* (1579)

zdroj: wikimedia commons

Je člověk komplexem odlišných určení?

Toto zjištění může být pro mnoho moderních čtenářů velmi překvapivé, protože neladí s přesvědčením, podle něhož je tomizmus *objektivistický*, zatímco moderní, post-středověké myšlení se vydalo na cesty *subjektivismu*. Odtud pramení jejich údiv. Jestliže totiž Tomáš Akvinský a po jeho vzoru i ti, kteří se jeho postojem inspiroují, kladou tak velký důraz na *vliv subjektu* na poznávané obsahy v mysli, jak je ještě možné tento přístup charakterizovat jako *objektivistický* a stavět ho *do protikladu* s moderním způsobem myšlení, v němž role subjektu překryla na nás nezávislou podobu poznávané skutečnosti? Neměl by být tomizmus spíše zařazen mezi předchůdce moderního subjektivismu?

Kdo se myšlením Tomáše Akvinského vážněji zabýval ví, že odpověď je *jednoznačně negativní*. Tomášem zdůrazňovaný vliv subjektu na skutečnost, která je myšlenkově převedena do jeho sféry, *neznemožňuje objektivitu našeho poznání*. Lze to ukázat na následném příkladu z *antropologické* oblasti.

Když přemýšlíme o člověku, vztahujeme na něj *mnoho výpovědí*. Máme-li něco říct o tom, čím je ve své nejvlastnější bytostné povaze, odvoláváme se především na jeho *živočišnost* a *racionalitu*. Člověka chápeme jako *živočicha rozumného*. Znamená to snad, že lidská bytost je ve svém základu *složena z nějakých dvou skutečností*, ze živočišnosti a schopnosti myslet? Že se jedná o skutečnosti, které *je třeba rozlišit*, není těžké nahlédnout. Živočišnost a schopnost myslet se liší, neboť pokud by se nelišily, schopnost myslet by nutně musela náležet *každému živočichu*. Tak tomu však není. Existuje mnoho živočichů, kteří tuto kapacitu nemají a v našem jazyce je nazýváme živočichy nerozumnými neboli zvířaty.

Jestliže se tedy živočišnost může realizovat bez schopnosti myslet (zvířata), pak se obě tato určení musí *reálně lišit*. Když se ale reálně liší, nevede to k závěru, že člověk je ve své nejhlubší bytostné povaze *složen ze dvou skutečností*? Není kompozitem, kde „na jedné straně“ máme jeho živočišnost a „na straně druhé“ jeho racionalitu?

Fatální „znepodstatnění“ lidské bytosti

Pokud by tomu tak bylo, stala by se z člověka skutečností *nepůvodní*. Neboť *to, co je složené, je odvozené z toho, z čeho se skládá*. A jestliže o takové *nepůvodnosti* a *odvozenosti* mluvíme v rovině bytostné – tedy v rovině, na níž chceme pochopit, co člověk *je* – zbavujeme tím člověka existence v silném smyslu slova. Filosofickou terminologií vyjádřeno, činíme z člověka *vztah* mezi nějakými původnějšími skutečnostmi. V oblasti konečných jsoucna je vztah *vždy akcidentální*, tedy realitou, která neexistuje v sobě, ale v *jiném od sebe*.

V našem světě se nevyskytují žádné „vztahy jsoucí samy o sobě“, ale pokaždé existuje jen něco, co se vztahuje k jinému od sebe, avšak samo už vztahem není. Ještě srozumitelněji: ve světě, v němž žijeme, *nejsou věci a osoby vztahy, nýbrž vztahy mají*. Všechny skutečnosti jsou vzájemně *propojeny* jak ve smyslu statickém, tak ve smyslu dynamickém. Některé skutečnosti, což platí zvláště pro člověka, ve vztazích nejen „stojí“, ale jsou schopny je také samy ze sebe navazovat.

V každém případě je ale pravda, že poslední identitu původních skutečností *nelze na vztah redukovat*. Základní podmínka „bytí ve vztazích“ a „navazování vztahů“ už sama vztahem být nemůže a kritičtí filozofové ji navzdory nepřízni doby nazývají tím, *co je v sobě samém* (ousía, substantia, podstata). Jen to, co existuje *tímto bytostně silným, do sebe koncentrovaným způsobem*, dokáže mít a získávat vztahy k jinému od sebe. Kdybychom skutečnost *od-podstatnili* a zbavili ji *její vlastní existence*, vymazali bychom to, co se *může vztahovat*. Absolutizace vztahu vede ke zhroucení toho, co se může stát předmětem vztahu anebo co může do vztahů samo vstupovat.

Napětí „jednoho a mnohého“

Tyto složitější, avšak důležité úvahy nás navracejí k výše naznačenému tématu. Plyne z nich, že člověk *nemůže být ve své poslední totožnosti ustaven vztahem*. Nebyl by totiž v sobě, ale v jiném a patřil by něčemu jinému. Byl by třeba „pouhým přívěškem“ přírody, která je mnohem původnější než tento její „problematický výplod“.

Když tedy ve své poslední identitě není vztahem, není ani složeninou (kompozitem, konglomerátem částí), nýbrž *něčím jednoduchým a sebe-vztažným*. A tady se vynořuje problém, který je spojen s výše uvedenou Tomášovou zásadou. Neboť zatímco je člověk *ve své esenci jeden a jednoduchý*, myslíme ho *mnohými* pojmy – definujeme ho jako živočicha rozumného. Něco *jednoho* tedy chápeme prostřednictvím *dvou* myšlenkových obsahů.

Námítka zní: dva a více pojmů nemohou odpovídat tomu, co je v sobě něčím jedním. Jednota a mnohost jsou přece rozdílné a potud *neslučitelné*. Kdybychom je sloučili, zničili bychom oba tyto „póly“. Projekce mnohosti do jednoty by tuto zmnožila a projekce jednoty do mnohosti by tuto zbavila její mnohosti. Dostáváme se do podobné situace, jako kdybychom v matematice tvrdili, že číslo jedna lze pochopit prostřednictvím čísla dvě, tři, čtyři atd. nebo že čísla větší než jedna jsou myslitelná pomocí čísla jedna bez dalších „multiplikujících“ operací (sčítání, násobení apod.).

Jedno matematické a jedno ontologické

Tomáš Akvinský často upozorňuje na to, že by bylo mylné zaměňovat *jednotu numerickou* (matematickou) s *jednotou ontologickou*. Jednota numerická, s níž pracuje matematika, je vyjádřena číslem, které je *jedno z mnohých* (1,2,3,4,5 atd.) Jednota ontologická je oproti tomu *jedno mnohého* neboli *jednota (syntéza) mnohého*. A to je obrovský rozdíl. Kdybychom *jednotu lidské bytosti* chápali pomocí matematického pojetí „jednoho“, byla by naznačená obtíž neřešitelná a vedla by nezbytně k prohlášení, že naše myšlení, jenž se vyznačuje mnohostí, se mívá s poslední totožností jedné každé reality, která je nezbytně něčím jedním.

Takto se k problému staví třeba *nominalisté*. Tomáš však jednotu člověka myslí s odkazem *k jednotě ontologické*. Díky tomu si uvědomuje, že určení, která jsou ve vesmíru „rozložena distributivně“ – existují v něm nerosty (anorganická sféra), rostliny (vegetativní sféra), zvířata (animální sféra) – se v člověku *sblíhají do jednoho určení*, které ho bytostně ustavuje. Člověk není anorganicitou (tělesem) plus vegetativností (organizmem) plus animalitou (zvířetem) plus racionalitou, ale toto vše v něm vytváří *jednotu*, která je jejich *syntézou*.

Člověk jako „parvus mundus“ čili mikrokosmos

Lidské tělo na sobě nemá „naroubován“ život „zvnějšku“, ale je oživené zevnitř, k lidskému organizmu nepřístupuje smyslové vnímání odkudsi odjinud, ale je živočišným organizmem svou vlastní podstatou, člověk se nestal člověkem tak, že jakési zvířecí tělo získalo schopnost myslet poté, co ji nemělo, nýbrž již od počátku je jeho živočišnost lidská (nezvířecí), protože niterně podmíněná racionalitou (je strukturovaná tak, aby člověku umožňovala myslet).

Člověk je „mnohé v jednom“ a toto „mnohé“ v něm není „navrstveno“ jako „plátky sýra“ na sobě. Taková interpretace, jež bychom mohli nazvat „superpozicí jednotlivých určení“, by rozrušila jeho bytostnou jednotu (ve středověku se tento problém diskutoval v rámci problému jednoty či mnohosti tzv. *substanciálních forem*). Spíše je nutné zastávat tezi „vzájemného průniku“ (inkluze) těchto určení (*perichoreze*), díky níž je lidský jedinec něčím/někým jedním a v *této jeho původní jednotě* následně (myšlenkově) rozlišujeme *jeho fyzičnost, organičnost, živočišnost a racionalitu*.

Oproti „chudé“ a „vyprázdněné“ jednotě numerické-matematické je jednota ontologická *hutná* a *bohatá*, a proto ji můžeme v našem myšlení vyjadřovat *mnohými pojmy*. Ty jsou totiž v takto syntetické jednotě „založeny“ a skýtají tak naším mnohým pojmům *objektivní základ*. Z toho je patrné, že navzdory důrazu na podmíněnost našeho poznání subjektivními faktory – např. právě diskutovaným myšlenkovým množováním toho, co je v realitě jednotné – se z našeho myšlení objektivita nevytrácí.

Tomistický přístup k realitě tudíž nepodléhá nepatřičné subjektivizaci a relativizaci, kterýmžto defektům moderní myšlení na svém počátku bohužel propadlo a vězí v něm – se všemi důsledky s tím spojenými – až do dnešních dnů.

URL adresa článku: <http://christianitas.sk/subjektivni-podminenost-poznani-nemusi-ustit-do-subjektivismu/>